

GULYÁS K. LÁSZLÓ

A Szaúd-Arábiát megelőző szaúdi államok

Az Arab-félsziget új- és jelenkori történelme nagyon kevésbé kutatott témája a magyar történetírásnak – de alapvetően a nemzetközinek is –, ami érvényes a Szaúd-Arábia létrejötté, azaz 1932 előtti korszakra is. Emiatt alig ismert tény, hogy a sivatagi királyság előtt már létezett két másik Szaúdok által irányított állam a félsziget területén. Jelen tanulmány az Arab-félsziget történetének ezen periódusát vizsgálja, abba ad betekintést.

A mai Szaúd-Arábia életében óriási befolyással rendelkezik a *vahhábizmus*¹ vallási irányzat. Kialakulása Nedzsd tartományához köthető, amely az Arab-félsziget nagyjából közép-keleti részének felel meg. Ez a terület az arab hódítások megkezdésétől egészen az Oszmán Birodalom terjeszkedéséig meglehetősen marginális szerepet töltött be. Geopolitikai értékkel nem rendelkezett, lényegében semmiféle stratégiai megfontolás nem kötődött a területhez, legfeljebb annyi, hogy mind az oszmánok, mind a britek el akarták kerülni egy egységes Arábia létrejöttét, a többi nagyhatalom alig vett tudomást a létezéséről. Az Oszmán Birodalom a 16. századra lényegében körbefogta ezt a területet, hiszen Arábia nyugati részén voltak az iszlám szent helyei és a kereskedelmi csomópontok, keleti részén pedig a halászzalatt és gyöngyhalászzalatt foglalkozó közösségek. Nedzsdre viszont nem tartott igényt a Porta: a terület majdnem összefüggő sivatag, ennek következtében pedig nem csak, hogy kevés nyersanyagot rejtett a föld, de szinte semmit nem lehetett rajta termelni (azon a néhány oázison kívül, amely megtalálható volt a területen). Ennek következtében igen kicsi volt a népsűrűség és a lakosságszám is. Még a *háddzson*² levők is elkerülték ezt a sivatagos területet, ha tehették. Inkább a Vörös-tenger partján szálltak ki hajóikból, vagy északról, Damaszkusz felől jöttek karavánjaikkal. Legfeljebb a Perzsia irányából érkezők haladtak át a régión, onnan viszont meglehetősen kevesen. Ezen a tendencián pedig az sem javított, hogy az itteni beduin törzsek fő foglalkozása a szomszédos területek és a Nedzsdén áthala-

¹ Az egyik legfontosabb iszlám reformmozgalom. Újító elgondolásai elsőként jelentkeztek az iszlám világban, belső kényszer eredményeként jöttek létre, szemben a későbbi mozgalmakkal, amelyek a nyugati terjeszkedésre adott válaszreakcióknak tekinthetők. A vahhábita tanok lényege, hogy a vallás alapjának csak a *Korán* és a *szunna* tekinthető, minden más „szennyeződéstől” meg kell tisztítani, ideértve a konszenzuson alapuló tanokat és az analógiás megokolást. Hívei elvetik a tekintély feltétel nélküli elfogadását és nagyon fontosnak tartják az önálló véleményalkotást. A vahhábizmus az egyik első fundamentalista irányzat, emiatt erőteljesen konzervatív és sok elemében puritán.

² A tradicionális zarándoklat Mekkába. Az iszlám egyik pillére.

dó karavánok fosztogatása volt. Ez alól csak az képezett kivételt, ha a területen lévő törzsek tagjai felfogadták ezen csoportokat a karavánok őrzésére egy másik törzssel szemben.³

Az Arab Birodalom létrejöttétől számítva több mint 1000 éven keresztül megmaradt ez az elhanyagolható jelentősége a területnek. Legfeljebb helyi törzsi vezetők számára nevezhető fontosnak a régió. Kiemelkedett ezek közül Hidzsász (a mai Szaúd-Arábia nyugati partsávja, amely magában foglalja a szent helyeket), ahol a mekkai saríf⁴ próbálta kiterjeszteni befolyását a szomszédos Nedzsudre azon okból, hogy adót tudjon kivetni az ottani törzsekre. Ez a módszer általános volt már évszázadok óta, viszont semmiféleképpen nem lehetett tartósnak nevezni: legjobb esetben is egy-két évig maradtak fenn az alá-fölé rendeltségi viszonyok, mert a törzsek sűrűn kötöttek egymással szövetséget vagy éppen fordultak egymás ellen, ennek következtében pedig nem lehetett stabil berendezkedést létrehozni. Ez nem jelenti azt, hogy nem volt letelepedett lakossága a területnek, de a nomád, folyamatosan vándorló réteg aránya nagyobb volt. Néhány kivételtől eltekintve a vándorló törzsek gyakorolták a hatalmat, mivel ezek rendelkeztek valódi katonai erővel. Az itteni törzsek egyike volt a Szaúd, amely 1720-ra már állandó településsel rendelkezett, Dirijával.⁵

Itt kell megemlíteni egy nagyon fontos tényt Nedzsddel kapcsolatban: ahogy már szó esett róla, erre a területre gyakorlatilag senki nem tartott igényt, ez pedig azt jelentette, hogy történelmének nagy részében teljesen önálló és független volt, külső behatás alig érte. Ennek az lett a következménye, hogy sajátos társadalmi-gazdasági rendszere alakult ki, önálló fejlődési ívvel és jellemzőkkel, ez pedig elősegítette az új vallási irányzat létrejöttét és megerősödését.⁶

Ez az új vallási irányzat a már említett vahhábizmus volt, mindhárom szaúdi állam létrejöttében kiemelkedően fontos szerepet játszott. Változás a régió életében az 1700-as évek derekán következett be és legnagyobb szerepe ebben az al-Musaraff⁷ vérvonalnak volt, amely a terület vallástudósainak és tanítóinak jelentős részét adta. Ebbe a „nagy családba” tartozott Muhammad ibn Abdel-Vahháb is, akiről később az egész irányzat a nevét kapta. 1703/1704-ben született,⁸ mind apja, mind nagyapja *alim*,⁹ azaz muszlim vallástudós volt. Különböző helyeken végezte tanulmányait, többek között Bászra és Hidzsász iskoláinak egy részét is végigjárta.¹⁰

³ David Commins: *The Wahabi Mission and Saudi Arabia*. I.B. Tauris, New York, 2006. 7–9.

⁴ Mohamed próféta leszármazottainak egyik elnevezése. A legismertebbek közülük a Hásimitadinasztia tagjai, akik hagyományosan Mekka urai voltak, ezzel együtt az iszlám szent helyeinek őrői. Ezen felül a jordániai uralkodók is a Hásimita-ághoz tartoznak (és az iraki forradalomig Irak élén is ők álltak). Marokkó uralkodói szintén a prófétától eredeztetik magukat.

⁵ Wayne H. Bowen: *The History of Saudi Arabia*. Greenwood Press, Westport, 2008. 67–69.

⁶ Alexei Vassiliev: *The History of Saudi Arabia*. Saqi Books, London, 2000. 49.

⁷ Commins: *The Wahabi Mission and Saudi Arabia*. i. m. I. fejj., 6. l. 217.

⁸ A források alapján nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy melyik a helyes évszám. Meglehetősen ellentmondásos információk érhetők el életének korai szakaszairól

⁹ Az *alim* többes száma *ulema*.

¹⁰ Erőteljesen megnehezíti a téma kutatását, hogy a korszakhoz és a régióhoz kapcsolódóan nagyon kevés forrás maradt fenn, és azok is elsősorban retrospektívek, ráadásul vahhábita írók tollából születtek. Emiatt viszont erőteljes kritikával kell őket kezelni. A források másik része pedig az Arab-félsziget domináns jogi iskolájának vallástudósaitól származik, akik viszont megvetéssel tekintettek a vahhábizmusra. Mivel pedig csak vallástudósok hagytak hátra írásos emléket a régióról, ezért erős

Abdel-Vahháb szerepe kulcsfontosságúnak tekinthető az Arab-félsziget újkori történelmében. Bászrai tanulmányai során, illetve az ott tapasztaltak hatására írta meg a későbbi irányzat alapmunkájának számító *Isten egységének könyvét*. Egyrészt a hamis rítusok és a bálványimádással kapcsolatos ellenérzései valószínűsíthetően ahhoz köthetők, hogy ezt a „hibás” gyakorlatot rendszeresen szóvá tette bászrai tanítóinak, akik végül megelégték ezt és elérték, hogy fejvesztés terhe mellett száműzzék a településről. Másrészt pedig a hagyomány szerint Isten maga közölte Abdel-Vahhábbal az ő mindenségének jellegzetességeit és tulajdonságait. Nem csak az egyistenhit a lényeg – és ezzel együtt a bálványok imádásának elvetése –, hanem hogy Isten nem különböző aspektusokból áll. Szemben a keresztény felfogással egyszerű, nem összetett, egységes, a mindenség maga. Ez a *tauhid*, az irányzat központi elve. Abdel-Vahháb az *Isten egységének könyve* lapjain fejt ki legfontosabb nézeteit, amelyek később a vahhábizmus alapját fogják képezni. Ugyanakkor nem tesz említést a *sariáról*, illetve az ahhoz való viszonyról, pedig ő maga erőteljesen követelte, hogy mindegyikre kiterjedjen az iszlám szokásjog.¹¹

Az Arab-félsziget vallástudósai körében nem voltak népszerűek az új alapelvek, és nem egyszer fordult elő, hogy Abdel-Vahhábot el is üldözték prédikálásának helyszínéről. Nem meglepő tehát, hogy támogatóra volt szüksége. Mivel Abdel-Vahháb nagyon harciasan állt az új tanok terjesztéséhez, így az erőszak alkalmazását sem vetette meg. Ezért kapóra jött neki az egyik nedzsi törzsfő, Muhammad ibn Szaúd agresszív expanziós politikája: a terület nagy részét birtokba akarta venni és hosszú távon is meg akarta szilárdítani hatalmát. Egy esetleges szövetség mindkét félnek megfelelő volt: Abdel-Vahháb katonai erőt kapott az új hit terjesztéséhez, Mohamed ibn Szaúd pedig ideológiai alapot, illetve támogatást a hódítási szándékához. A szövetség 1744-ben vagy 1745-ben kötött meg.¹² Fontos megemlíteni, hogy Muhammad ibn Szaúd „uralma” idején nem kezdtek komoly hódításba: a vahhábizmus Dirija területén és annak közvetlen közelében terjedt csak el. Ez nem jelenti azt, hogy nem próbálták meg, csupán a környező területek törzsei erősebbek voltak és nem sikerült alávetni őket, és ez fordítva is igaz: azok sem tudták elsöpörni a Szaúd–Vahháb szövetséget, bár magát Diriját is megostromolták 1765-ben. Mohamed ibn Szaúd is ekkor halt meg.¹³

A tényleges katonai expanzió csak az 1770-es években kezdődött meg. Elképzelhető, hogy katonai hódítások nélkül is teret hódított volna a vahhábizmus, hiszen voltak előjelek ezzel kapcsolatban: 1750 után Dirijából kiindulva fokozatosan terjedni kezdtek az új tanok Nedzsd területén, először csak szórványosan és kis, nem összefüggő területeken. Ettől függetlenül igaz, hogy a gyorsabb expanzió érdekében a vahhábizmusnak szüksége volt katonai háttérre, mint ahogy az is megtörténhetett volna, hogy fegyveres támogatás nélkül „elsorvad” az új irányzat Abdel-Vahháb halálát követően. Valójában Muhammad ibn Szaúdnak sokkal inkább szüksége volt Abdel-Vahhábra, mint fordítva: a környező területeken élő törzsek kezdetben jóval erősebbek voltak a Szaúdoznál; komoly szolgálatot tett az ideoló-

torzításokat tartalmaznak a források, mind az irányzat mellett, mind ellenében. Bővebben ld. Samer Traboulsi: An early refutation of Muhammad Ibn' Abd al-Wahhab's reformist views. *Die Welt des Islam*, 42. évf. (2002), 3. sz. 373–377., Commins: *The Wahabi Mission and Saudi Arabia*. i. m. 10–12.

¹¹ Commins: *The Wahabi Mission and Saudi Arabia*. i. m. 11–12.

¹² A különböző források különböző időpontot adnak meg.

¹³ Nem tudni pontosan, hogy Muhammad ibn Szaúd az ostromban szerzett sérüléseibe halt bele vagy valami más oka volt a halálának.

giai befolyás növekedése a tényleges katonai hódítások megkezdése előtt. Ez pedig visszahatott a hódításokra is: a hivatalos vahhábita felfogás szerint a „hitetlenek” ellen vívott expanziós háborúban szerzett zsákmány 4/5-e a katonák között oszlott el, csupán az 1/5-ét tarthatta meg a vezér, ez pedig ugyancsak növelte a „térítési” kedvet.¹⁴

A szövetség megkötése utáni évtizedekben alig növekedett a Szaúdok befolyása, terület szinte nem is sikerült szerezniük néhány oázis kivételével, és összesen három település tartozott a fennhatóságuk alá. Változás 1765-ben következett be, amikor Abdel-Azíz ibn Szaúd követte az apját a törzsfői pozícióban: ekkor kezdődött meg a tényleges terjeszkedés időszaka. Ez azonban nem csak katonai úton történt, hanem törzsszövetségeken keresztül, elsősorban házasságpolitika révén. Továbbá a területen élő beduinok nagy többségét szintén sikerült megnyerni az ügynek: nem csak a hit terjesztésének lehetősége miatt (ami tulajdonképpen az Arab Birodalom létrejötte utáni, eredeti dzsihád-felfogás¹⁵), hanem azért is, mert a zsákmány jó része ugyebár elosztásra került a katonák között. Lényegében tehát Abdel-Azíz idejére minden előfeltétele megvolt a sikeres hódításnak.¹⁶

Dirija ostroma után néhány évvel ismét megerősödtek a Szaúdok, így hamar elkezdtek katonai akciókat és területszerzéseket, amelyek meglepő gyorsasággal következtek be ahhoz képest, hogy néhány évvel korábban mennyire gyengék voltak. 1773-ra már a (korszak és a régió körülményeihez képest) gazdag és virágzó kereskedelmi központnak számító Rijádot is megszerezték, majd ezután nem sokkal elkezdtek megszilárdítani hatalmukat egész Nedzsd területén, valamint Közép-Arábia más részein is.

A hódítások megkezdése után a zsákmánynak köszönhetően komoly bevételre tettek szert a Szaúdok, amit – azon túl, hogy „fizették” a katonákat – arra használtak fel, hogy egyfajta igazgatási körzeteket állítsanak fel az újonnan megszerzett területeken és vallástudósokat állítsanak azok élére. Ráadásul a meghódított területekről kötelezően beszedték adó formájában a *zakátot*,¹⁷ amit a szegények megsegítésére és mecsetek építésére használtak fel, ezzel a lépéssel pedig fokozatosan maguk mellé állították a helyi, nem vahhábita, kezdetben semleges, vagy éppenséggel ellenséges lakosságot is. Ez nem elhanyagolható, hiszen az 1770-es, 1780-as években sokszor próbálkoztak megtörni a szaúdi uralmat a szomszédos törzsek vezetői, de támogatás híján nem volt meg a megfelelő katonai erejük ehhez.

Az 1800-as évek elejére teljesen megszilárdították a hatalmukat Nedzsdben, Közép-Arábiában és Haszában¹⁸ is. Ez utóbbi azért kiemelendő, mert az Arab-félsziget nagy részén a lakosság szunnita (ahogy a vahhábita is a szunnita irányzathoz tartozik), viszont a félsziget keleti részén az ott lakók többsége síita vallású, éppen ezért jóval komolyabb el-

¹⁴ Ez a szokás a beduin hagyományokban gyökerezik, onnan vette át a vahhábita. Tim Niblock: *Saudi Arabia. Power, legitimacy and survival*. Routledge, New York, 2006. 17–20.; Vassiliev: *The History of Saudi Arabia*. i. m. 160–161.

¹⁵ Röviden megfogalmazva: a birodalom területének növelése fegyveres úton.

¹⁶ Bowen: *The History of Saudi Arabia*. i. m. 70–71.

¹⁷ Minden hívő kötelessége, „alamizna”, a szegényeknek kötelezően fizetendő „adomány”. A közösség egységét, szolidaritást igyekszik erősíteni, a belső egyenlőségre való törekvés figyelhető meg benne. Az adakozó pedig általa jelképesen megtisztul. Alapvetően minden muszlimnak kötelező a vagyonától függően jövedelmének bizonyos részét felajánlani. Manapság gyakran közösségi alapba fizetik és sokszor az állam osztja szét. Emiatt az iszlám országokban arányait tekintve alacsonyabb a koldusok száma.

¹⁸ Az Arab-félsziget keleti, part menti területe.

lenállást fejtettek ki, mint szunnita társaik. Ám 1793-ra sikerült a Szaúdoknak konszolidálni uralmukat ezen a területen is. Már ekkor megkezdték azt a mai napig jellemző politikai gyakorlatukat, hogy a különböző régiók élére, különböző tisztségekbe családtagot ültettek, vagy pedig – és ez a ritkább eset – olyan egyént, akinek hűségében teljességgel biztos volt az emír, Abdel-Azíz. A Szaúdok, az alimok segítségével, a meghódított területeken fokozatosan kezdték leváltani a helyi, törzsi szokások által megszabott törvényeket a saját felfogásukat tükröző törvényekkel, ami később elvezetett a klasszikus szaúdi sariához.¹⁹

Ezek után felgyorsult a szaúdi expanzió szinte minden irányban: 1797-re már Bahrein és Katar területe is a szaúdi állam alá tartozott, valamint 1801-től mindennaposá váltak a betörések Mezopotámia régiójába is. Itt történtek a legbrutálisabb atrocitások, hiszen az itteni lakosok nagy része síita volt, és velük szemben különösen erőszakosan léptek fel a vahhábiták. A sereg azonban a rendszeres „fosztogató hadjáratok” ellenére sem tudott teljesen területeket integrálni a szaúdi államba. Ennek leginkább az az oka, hogy a helyi síiták a legkevésbé sem voltak együttműködők a vahhábitákkal, s ezt csak felerősítette Kerbela 1801-es feldúlása,²⁰ ahol több ezer síitát megöltek, nem kis felzúdulást keltve a régióban, elsősorban Perzsiában, valamint Bagdadban.²¹ Erre válaszul a síiták – egészen pontosan egy perzsa – bosszúból meggyilkolták Abdel-Azízt. Ez volt az első mozzanat, ami elvezetett néhány éven belül az első szaúdi állam széthullásához. Meg kell azonban emléteni, hogy gond nélkül történt az utódlás és önmagában a gyilkosság nem lett volna elég az állam megszűnéséhez. Abdel-Azíz fia, Szaúd tovább folytatta az apja által megkezdett expanziós politikát, aminek következtében többször betört Hidzsász területére – valójában már Abdel-Azíz 1802-ben megkezdte a terület támadását –, majd el is foglalta a szent városokat, Mekkát és Medinát. Néhány helyi városban kegyetlenkedéseket hajtottak végre a vahhábiták (például Taífban), de Mekka és Medina lakosságát megkímélték, mert harc nélkül megadták magukat; csak a vezetők egy részét végezték ki. Ugyanakkor a török lakosságot gyakorlatilag száműzték a területről. Ezek mellett erősen szabályozták, hogy ki érkezhessen a zarándoklatra: az Egyiptom és Szíria felől jövőket nem engedték be a városba. A helyi szentélyek és díszítések nagy részét elpusztították, hiszen azok kimerítették szemükben a bálványimádás fogalmát.

A szaúdi expanzió elvezetett ahhoz, hogy immár az oszmán szultán is veszélyesnek tartotta a vahhábitákat az egész birodalom integritására nézve – két évtizeddel korábban még lényegében érdektelenek voltak a Szaúdok cselekedetei. Ezért a szultán parancsot adott az egyiptomi alkirálynak, Mohamed Alinak, hogy állítsa meg a szaúdi terjeszkedést. Mohamed Alinak évekbe telt, amíg seregével nekitámadt a Szaúdoknak. Előfordulhat, hogy ki akart bújni a feladat alól, és csak akkor fogadta el a felkérést, amikor már óriási nyomás nehezedett rá Isztambulból. Emellett azt sem szabad elfelejteni, hogy időbe telt, amíg a hatalmát megszilárdította Egyiptomban. 1811-ben kezdte meg végül a hadjáratát Arábia ellen, de kezdetben csúfos és sorozatos vereségeket szenvedett az egyiptomi sereg. Először

¹⁹ Bowen: *The History of Saudi Arabia*. i. m. 72.; Sherifa Zuhur: *Saudi Arabia*. ABC Clio, Santa Barbara, 2011. 39–40.; Niblock: *Saudi Arabia...* i. m. 22–23.

²⁰ Tim Niblock 2006-os könyvében 1803-at nevezi meg az esemény évének, de ez ellentmond a legtöbb forrásnak.

²¹ Kerbela a síiták számára az egyik legszentebb hely: itt temették el Ali (Mohamed unokatestvére és veje, a 4. kalifa, a síiták hite szerint az első imám a Próféta után) fiát, Huszeint, miután meggyilkolták a várostól nem messze egy csatában.

maga Mohamed Ali sem vette komolyan a Szaúdok katonai erejét, úgyhogy meglehetősen kis hadtestet küldött ellenük. Változás 1812-ben következett be, amikor Mohamed Ali fia, Tusun került az egyiptomi sereg élére, aki jókora erősítést hozott magával, majd elkezdte Medina ostromát, amelyet végül 14 nap után vettek be az egyiptomi seregek. 1813 januárjában Mekka ellenállás nélkül megadta magát és Taif is elesett nem sokkal később. Augusztusban maga Mohamed Ali érkezett újabb nagyszámú katonával. Ugyanakkor nem került sor döntő ütközetre Ali és a Szaúdok között, ugyanis 1814-ben betegség miatt az utóbbi elhunyt, ez viszont mepecsételte a szaúdi állam sorsát, mivel Szaúdot a források egy erős, jól felkészült hadvezérnek tartották. Nem sokkal később az egyiptomiak – a terület adottságai miatt nehézkesen – megkezdték előrenyomulásukat az Arab-félsziget belseje felé: ekkorra már a Szaúdok visszahúzódtak Nedzsd területére. 1815-ben Szaúd fia, Abdalláh tűzszünetet kötött Tusunnal – Mohamed Ali már előző év végén visszatért Egyiptomba –, ám az nem tartott sokáig, mivel az egyiptomi alkirály ezt nem fogadta el, és elküldte másik fiát, Ibrahimot, hogy fejezze be a szaúdi állam elleni hadjáratot. Több összecsapás után 1818-ra jutottak el a szaúdi állam fővárosához, Dirijához. Addigra azonban már nem volt számottevő szaúdi sereg – bár így is hónapokig tartott a település ostroma –, úgyhogy az egyiptomi had földig rombolta Diriját 1818 áprilisában, ezáltal gyakorlatilag megszüntetve az első szaúdi államot.²²

Néhány évvel később, 1824-ben Muhammad ibn Szaúd unokája, Turki ibn Abdalláh ibn Muhammad új központ megszervezésébe kezdett a szaúdi–vahhábita hatalom számára: Rijádba helyezte bázisát, ahonnan nem sokkal később meg is kezdte apró hódításait. Ekkorra már az egyiptomi seregek elhagyták a területet, hiszen alapvetően a szent helyek biztosítása és „felszabadítása” volt a céljuk, Nedzsd elfoglalásának egész egyszerűen nem volt jelentősége. Emiatt Turki szabadon terjeszkedhetett: ahogy pár évtizeddel korábban a helyi törzsek nem tudták megakadályozni a vahhábita előretörést, úgy most sem. 1833-ra már a teljes Perzsa-öböl menti partsáv Turki irányítása alatt állt. Ő azonban, bár maga is hithű vahhábita volt, reálpolitikusnak tekinthető: próbálta visszafogni az emberei fanatizmusát, hogy ne támadjanak ismét Hidzsázra és ezzel ne vonják újfent magukra az Oszmán Birodalom figyelmét, annál is inkább, mert Hidzsáz lakossága felszabadítóként tekintett az egyiptomi csapatokra, hogy végre megszabadultak a vahhábitáktól. Turki nagyon odafigyelt arra is, hogy a Perzsa-öbölnél ne menjen szembe a brit érdekeltségekkel. Hiába volt meg azonban a lehetősége a majdnem szabad terjeszkedésre, mégsem volt rohamos az expanzió. A gyorsan megszerzett területek fölötti uralom biztosítása volt a problémás, ennek oka pedig abban keresendő, hogy Turki ellen a Szaúd-család több tagja is fellépett azért, hogy megszerezze tőle a hatalmat, valamint a vallástudósok között sem volt egyetértés, hogy mennyire tolerálható az a politika, hogy nem rohanják le rögtön a szent városokat. Emellett pedig az sem elhanyagolható szempont, hogy a Szaúd-család nagyobb tekintélyű tagjai és a törzsek, illetve az alimok egy része egymást hibáztatták az 1818-as katasztrofális vereségért. Ezen problémák miatt Turki egy távoli unokatestvére, Misari meggyilkoltatta Turkit 1834-ben. A hatalmat azonban nem tudta sokáig megtartani, mert nem sokkal több, mint egy hónap után Turki fia, Feiszal visszafoglalta Rijádot, Misarit pedig kivégeztette. A Szaúd-családon belüli hatalmi harc viszont felbátorította a környező, már elfoglalt területek alá-

²² Niblock: *Saudi Arabia...* i. m. 22–23.; Zuhur: *Saudi Arabia.* i. m. 40–41; Nadav Safran: *Saudi Arabia. The Ceaseless Quest for Security.* Cornell University Press, Ithaca, 1991. 12–14.

rendelt vezetőit (például Bahrein és Katar), hogy fellázadjanak a szaúdi uralom ellen. A problémákat tovább növelte, hogy Mohamed Ali ebben az időszakban vívta háborúját az Oszmán Birodalommal és elfoglalta Nagy-Szíria legnagyobb részét, valamint tervei között szerepelt az Arab-félsziget megszerzése és birodalmába integrálása is.²³

Meglehetősen kaotikus volt az 1830-as évek Nedzsd és a Szaúdok számára, ugyanis Fejszal – bár azt állította, behódol Mohamed Ali uralmának – valójában annak ellenségeit támogatta. Ezt viszont hamar megtudta az egyiptomi alkirály és ismét inváziós sereget küldött, amelynek élére egy Fejszallal rivális másik Szaúdot, Háledet állította. Rövid ideig két szaúdi uralom állt fenn Nedzsd területén: egy „független” Fejszal vezetésével, s egy Egyiptomnak alárendelt Háled vezetésével. Ez az állapot sem tartott sokáig: 1838-ban Háled elfoglalta Fejszal területeit, őt magát pedig foglyul ejtette, majd elküldte Kairóba, „házi őrizetbe”.

Mohamed Ali lényegében egész Arábiát elfoglalta néhány hónap leforgása alatt, ráadásul uralmát is könnyen elfogadtatta, hiszen Háled révén Szaúdok voltak a „szövetségesei”, azaz vahhábiták, éppen ezért nem lázadt a helyi lakosság az új uralom ellen. Pontosán emiatt külső körülményre volt szükség ahhoz, hogy Nedzsd és környéke ismét függetlenedhessen. 1839 nyarán az egyiptomi sereg komoly vereséget mért az oszmánokra Szíriában, ezáltal hosszú távon veszélyeztette az Oszmán Birodalom létét is (de legalábbis regionális hatalmi státuszát mindenképpen). Ezt viszont nem hagyhatták az európai nagyhatalmak, így kiségitették „Európa beteg emberét”: sorozatos vereségeket mértek Mohamed Alira és visszaszorították csapatait Egyiptomba. A hatalmát ugyan megtarthatta, de csak Egyiptomban: ott dinasztiát alapíthatott, de semmi esetre sem terjeszkedhetett. Ennek következtében viszont nem tartott sokáig Háled uralma, hamar elűzték Rijádból, és Muhammad ibn Szaúd egyik távoli leszármazottja *imámnak* nevezte ki magát 1841-ben. Ő sem gyakorolta sokáig fennhatóságát, mert 1843-ban Fejszal megszökött Egyiptomból és visszatért Nedzsdbe, ahol hamar visszavette a hatalmat.

Akár innen is számíthatjuk a második szaúdi állam tényleges létezését: Fejszal elfogadtatta az uralmát, bár igaz, hogy jóval kisebb területen gyakorolt ellenőrzést, mint amekkora az első szaúdi állam területe volt. Viszont az ő uralma alatt a szomszédos területek sokkal elfogadóbbá váltak a vahhábizmussal szemben, hiszen az nem akart minden irányban hódító hadjáratokat vezetni. Emellett elismerte a szultán főségét és adót is fizetett neki évente, cserébe a szultán megtúrte Fejszalt mint az „arabok vezetőjét”. Ez nem jelenti azt, hogy nem próbált terjeszkedni az új szaúdi állam, csupán jóval óvatosabb volt, s elsősorban keleti irányban akarta növelni befolyását a kis Öböl menti sejkiségek (ma Egyesült Arab Emirátusok), valamint Katar és Bahrein irányába. Azonban Fejszal itt is nagyon figyelt rá, nehogy szembemenjen a brit érdekekkel (a kis sejkiségek ugyanis brit érdekszférába tartoztak és 1820 óta brit protektorátusok voltak).²⁴

Fejszal megpróbált a britekkel szövetséget kialakítani az oszmánokkal szemben, hogy szabadon terjeszkedhessen nyugati irányban is, azonban London ezt elutasította. Mivel a Perzsa-öböl mentén lévő sejkiségek már egyértelműen brit érdekszférába tartoztak, ezért

²³ Az Arab-félsziget nagy része továbbra is értéktelen területnek számított, azonban Mohamed Ali nagyhatalmi törekvésével összhangban állt a megszerzése. Minél nagyobb területet akart birodalmához csatolni, ez pedig összefüggött a korszak „nagyhatalmi eszményével”: nagyobb terület egyenlő nagyobb presztízzsel és hatalommal. Bowen: *The History of Saudi Arabia*. i. m. 76–77.

²⁴ Safran: *Saudi Arabia...* i. m. 14–16.

Fejszal délen próbálkozott: megpróbált Omán területéből leszakítani darabokat, de a brit korona ezt sem engedte. 1866 januárjában elkezdte lövetni a szaúdi part menti városokat, Hufufot és Dammamot (ez utóbbi később még nagyon fontos szerepet kap Szaúd-Arábia történetében, hiszen ezen a területen találják majd meg az első kőolajmezőt a régióban).

Fejszal uralma alatt a vahhábizmus már nem ragaszkodott ahhoz, hogy háborúkat folytasson Belső-Arábián kívül a „hitlenek” ellen, egyszersmind pedig nem okozott akkora feszültséget a helyi törzsek között sem. A megjelenése óta eltelt több mint száz évben egyre többen fogadták el az új irányzatot, nem kényszer alatt, hanem önszántukból, ezzel együtt pedig a vahhábizmus agresszivitása is csökkent: aki elfogadta az új tanokat és követte annak előírásait, azt lényegében békén hagyták. Kivételt képeztek a beduin törzsek – mivel a Szaúdoknak szükségük volt a katonai erejükre, így szabadabban értelmezheték a vahhábizmus tanait (míg ezzel szemben például a Rijádban élők nem teheték ezt meg) –, valamint Omán és az Öböl menti államok. Utóbbiak egy része adót fizetett, másik része pedig brit védnökség alá tartozott.

Fontos jellemzője a második szaúdi államnak, hogy a területi expanziós célkitűzése már nagyon korlátozott volt, jóval kisebb, mint elődjéé, valamint Fejszal halála után nem sokkal már csak egy nagyon apró területet fedett le az állam, még Nedzsd egészét sem birtokolta a széthullása előtt.

A szaúdi uralomra jellemző, hogy alapvetően saját katonasága elenyésző, így tehát nagyon erősen függ a beduinoktól, valamint a szövetséges törzsektől. Ez utóbbi miatt a Szaúdok továbbra is éltek kedvelt politikai fogásukkal, azaz, hogy beházasodjanak minél több törzsbe, hogy ezáltal fenntartsák az egységet az államon belül. A probléma ezzel az, hogy lényegében a Szaúdok törzse nem, vagy csak alig befolyásosabb, mint a többi, így tehát szükséges egy nagy formátumú vezéregyezés ahhoz, hogy a szaúdi állam ilyen rendszerre fennmaradjon. Fejszal kiváló hadvezérnek és politikusnak bizonyult, azonban a fiaiban nem voltak meg ezek a tulajdonságok, ami végső soron elvezetett a második szaúdi állam széthullásához.

Legidősebb fia, Abdalláh elkövette azt a hibát, hogy túl sok hatalmat akart a kezében tartani mihamarabb, valamint az egyes regionális hatalmi pozíciókba a saját embereit ültette, ezzel pedig szükségszerűen elidegenítette a szövetséges törzseket. Ezt kihasználta Szaúd, Abdalláh fivére, akit erős szálak fűztek az Adzsmán törzshöz, és Abdullah lépései miatt komoly támogatottságra tett szert. Ennek következtében néhány éven belül el is üzte fivéréét Rijádból. Ezek után Abdalláh a török szultán segítségét kérte, hogy visszaszerezhesse „trónját”, amit meg is kapott: a szultán Midát pasát, Irak kormányzóját küldte a segítségére. Hamarosan bebizonyosodott azonban, hogy a pasa hódító szándékkal érkezett, s esze ágában sem volt visszaadni Abdalláhnak a hatalmat, aki gyakorlatilag a foglya lett. Az időszakot bonyolítja, hogy a hatalmi harcba beszállt Fejszal fivére, Abdalláh ibn Turki is, aki könnyedén kiűzte Szaúdot Rijádból, majd miután Abdalláh ibn Fejszal elszökött az oszmánoktól, csatlakozott nagybátyjához. Ez után kérvényezte Midát pasától, hogy hadd maradjon meg a vahhábiták vezetőjének és a területek urának, cserébe pedig elismeri a törökök uralmát a régióban (a törökök hűbéresévé válna ezáltal). Ezzel azonban nem foglalkozott Midát: török kormányzót ültetett a szaúdiak élére. A gyakorlatban viszont ez annyit jelentett, hogy a keleti, part menti területeket irányította a török kormányzó, magában Nedzsdben nem volt hatalma.

Ezek után is tovább folyt Abdalláh ibn Fejszal és Szaúd ibn Fejszal viszálya, ami a folyamatos csatározások, területszerzések és -vesztések miatt azt eredményezte, hogy a második szaúdi állam összezsugorodott Nedzsd közepére. Ez azzal is járt, hogy önmagában Rijád birtoklása semmit nem jelentett: az igazi erő a beduinokban rejtett, azt pedig már egyik fél sem irányította. Fejszal halála után folyamatosan cserélgették a vezetők egymást, ez pedig végzetesen legyengítette a szaúdi államot.

Ezt kihasználták a szomszédos törzsek, főleg a Rasídok, akik a háttérben nagyon megerősödtek, pedig amúgy is az egyik leghatalmasabbak voltak Arábiában a Szaúdok mellett. Hiába fogtak össze a Szaúdok ellene (Fejszal még élő fiai, valamint unokái), a Rasídok vezetője, Mohamed ibn Rasíd 1884-ben lerohanta őket, bár ekkor még nem vonult Rijád ellen, csupán Arábia északi részeit tartotta meg. 1885-ben Abdalláh és fivérei, valamint azok fiai ismét egymás ellen fordultak, s végül elfoglalták Rijádot Abdalláhtól, akit foglyul ejtettek. Azonban ő még így is segítséget tudott kérni Mohamed ibn Rasídtól, aki a Szaúdok erejét jóval meghaladó serege élén Rijádba vonult 1887-ben, és el is foglalta azt, majd elűzte a Szaúdokat, Abdalláhot pedig házi őrizetbe vetette. Ezzel pedig megszűnt a második szaúdi állam, amelyet lényegében a belső széthúzás buktatott meg: a Szaúd-család trónviszályai sokkal komolyabb csapást mértek az államra, mint bármelyik külső hatalom, beleértve a Rasídokat is, amelyek mindig is a Szaúdok vetélytársai voltak Arábiában a legerősebb törzs címéért, és csak a megfelelő alkalmat várták, hogy megragadják a hatalmat az Arab-félszigeten. Az már csak érdekesség, hogy ehhez szinte nem is kellett katonai sikereket elérniük, elég volt türelemmel kivárniuk, míg a Szaúdok a folyamatos viszálykodás miatt annyira meggyengítik a saját államukat, hogy különösebb erőfeszítés nélkül el tudják foglalni azt.²⁵

Látható, hogy bár kevésbé ismert az Arab-félsziget Szaúd-Arábia megalakulása előtti történelme, az korántsem volt esemény nélküli. Sűrűn váltogatták egymást az „uralkodók” és folyamatos viszályok tarkították a két korai szaúdi állam történetét. Bár a Rasídok 1887-re elfoglalták a Szaúdok területeit, azokat végérvényesen nem tudták legyőzni: 1902-ben, Abdel-Azíz ibn Szaúd megkezdi harcait egy új, a mai napig létező és erős szaúdi állam, Szaúd-Arábia megeremtésért.

²⁵ Safran: *Saudi Arabia...* i. m. 17–20.; Bowen: *The History of Saudi Arabia.* i. m. 78–79.

